

מדריך למסייר בביאליסטוק חלק ב'

כתב: אמיר השכל
ערכה: נאוה רון

אתר ההנצחה ליהדות ביאליסטוק ביהוד

תוכן עניינים

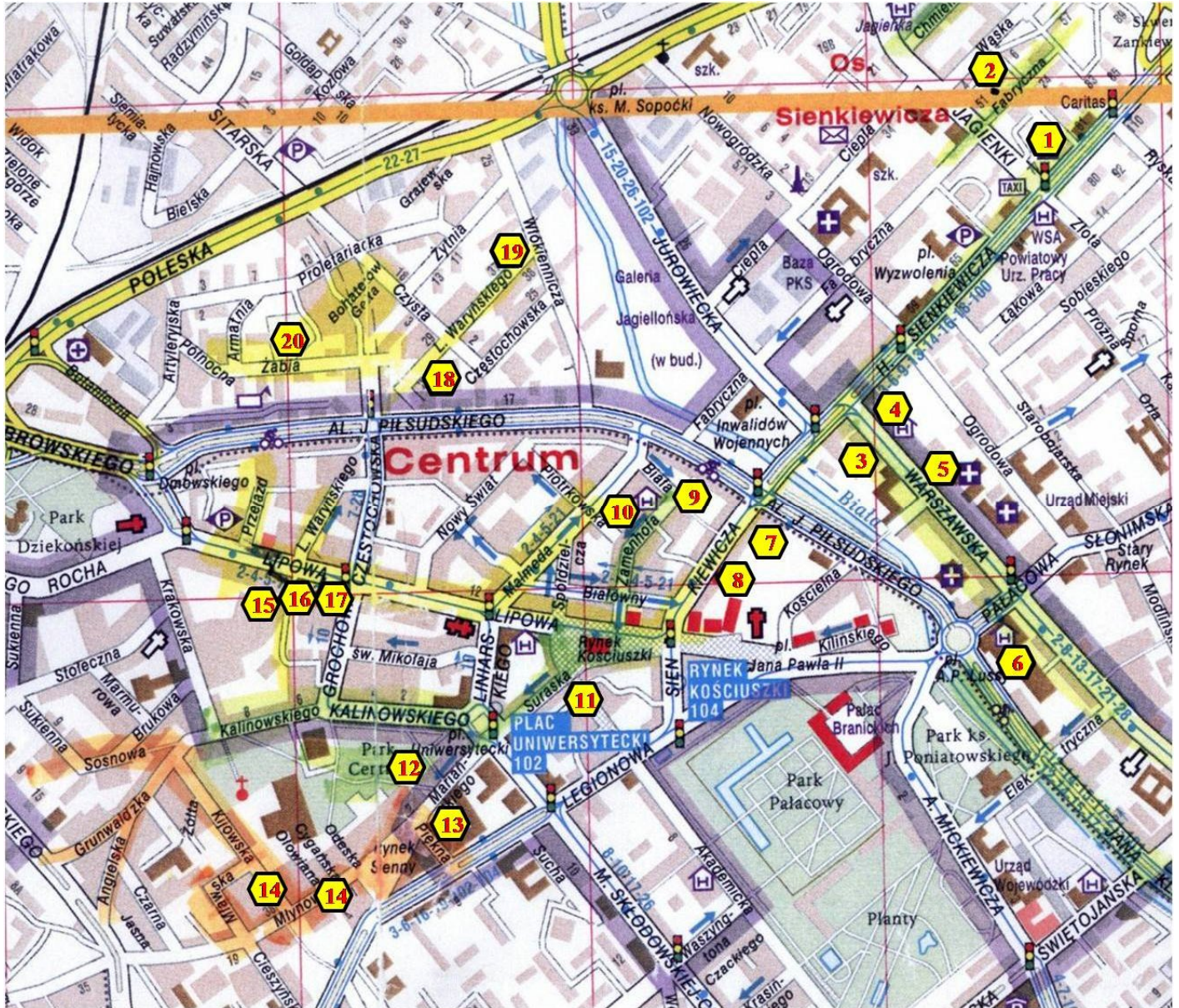
חלק א

3	 ההיסטוריה של העיר
3	 יהודים ביאליסטוק
4	 דמוגרפיה
4	 כלכלה
4	 ביאליסטוק היום
5	 מדריך למסייר
6	- הגימנסיה העברית
8	- סנטוריום T.O.Z
9	- הגימנסיה על שם זיגמון אוגוסט
11	- ארמון טריילינג
12	- מרכז זמנהוף
13	- בית הכנסת שמואל
15	- הבית עם סימני מזוזה
16	- הבית ברחוב Sienkiewicza 14
16	- בית משפחת זמנהוף
18	- לוח זיכרון לזכרו של יצחק מלמד

חלק ב'

19	- בית הכנסת הגדול
21	- בית הקברות לרבנים
22	- בית הכנסת Piaskower
23	- רובעים : Chanajki, Piaski רחובות : Mlynowa, Grunwaldzka, Kijowska, Mlawska, Cieszyńska, Augielska, Sosnowa, Rynek-Sienny
24	- בית ספר "תרבות"
25	- ארמון נוביק
26	- ביתו של העיתונאי היהודי יעקב שפירו
26	- בית הכנסת Cytron
27	- רחוב Warynskiego בין המספרים 1-11
28	- כיכר מרדכי טננבוים
32	- בית הקברות היהודי
36	- מקורות

מדריך למסייר

בית הכנסת הגדול (רחוב Suraska)

בית הכנסת הגדול היה בליבו של הרובע היהודי העתיק של ביאליסטוק (Shulhof). בנייתו של בית הכנסת החלה ב-1909 והסתיימה בשנת 1913. אדריכל בית הכנסת היה שלמה יעקב רבינוביץ. בבית הכנסת התפללו גברים ונשים יחד, כשהגברים יושבים באולם המרכזי של בית הכנסת והנשים בשלושה אגפים, שהקיפו את אולם התפילה המרכזי. בבית הכנסת הייתה מקהלה ועוגב והיו מתפללים בו בימי שבת, בחגים ובחגים פולניים לאומיים. באירועים לאומיים השתתפו בתפילה מנהל המחוז וראש העיר. בסיום התפילה שרו את "התקווה" ואת ההמנון הפולני. הרב האחרון של בית הכנסת היה ד"ר גדליה רוזנמן, עליו הטילו הגרמנים, מאוחר יותר, להקים את היודנראט.

ב-27 ביוני 1941 נכנסו שתי פלוגות גרמניות של גדוד 309, שכיתרו את כיכר העיר ובית הכנסת. יהודים רוכזו בכיכר העיר, אחדים נורו והאחרים, כ-800 נפש, הוכנסו לבית הכנסת, שהועלה באש. על אירוע שריפת בית הכנסת הגדול כותב המורה להיסטוריה ד"ר שמעון דתנר (היה מורה להיסטוריה בגימנסיה העברית):

"בית הכנסת בער כמה ימים. עובדה ראויה לציון קרתה אצל יהודי ביאליסטוק באותו "יום השישי השחור". השרת הפולני של בית הכנסת (שמו לא ידוע) ניצל התרשלות רגעית של הגרמנים, פתח אשנב בקיר האחורי ודרכו נמלטו כעשרים יהודים, ביניהם ניצל גם פסח פריינט, הגיס של ליטבינסקה הנ"ל. פריינט נספה כמה ימים אחרי כן בין הרוגי "יום החמישי". בלהבות של בית הכנסת הגדול נספו, בין היתר, ד"ר קראצובסקי המוכר לכל, הרוקח פולאק הצולע, שחקן השח המעולה זאבלודובסקי והבדחן הפופולארי אלטר שטיינברג. היבול של יום השישי השחור - כ-2000 הרוגים, שכונת השולהוף שרופה ואיתה הרחובות חאזאנוביץ, שקולנה, צ'מנה, גלוחה, סטולארסקה, זאמויסקה, סופראשיסקה, מיודובה, שלדז'ובה, בז'וזובה, ורסאלסקה, סוחה, אורדינצקה. רחוב ליגיונובה, שוק הדגים וכיכר קושצ'ושקו ניזוקו מאד."¹

¹ שמעון דתנר, המאבק וההשמדה של גטו ביאליסטוק, עמ' 3

באוגוסט 1995 נחנכה אנדרטה במקום בו עמד בית הכנסת, האנדרטה כוללת שריד ממתכת מאחת מהכיפות שעיתרו את גג בית הכנסת וקיר ועליו הכיתוב בפולנית, אנגלית ועברית:

"בית קדשנו ותפארתנו היה לשרפת אש.

2000 יהודים נשרפו בו חיים ע"י הצורים הנאצים 27.6.1941"²

² על פי ספרה של שרה בנדר "מול מוות אורב" עמ' 107 נשרפו בבית הכנסת כ-800 יהודים.

12 בית הקברות לרבנים (רחוב Kalinowskiego)

(כיום נמצא במקום הפארק המרכזי)

על פי Jan Glinka, היסטוריון מקומי, נהגו היהודים לקבור את רבני ונכבדי הקהילה בבית קברות נפרד. בית הקברות נבנה ב-1761 או 1764, השנה המדויקת לא ברורה. בין הקבורים בבית הקברות: הרב קלמן, שנפטר ב-1789, הרב החסידי משה וולף, שנפטר בשנת 1830 ועוד. הגרמנים הרסו את בית הקברות בשנת 1941. לאחר סיום המלחמה הוקם על שטחו של בית הקברות ההרוס פארק מרכזי. בחזית הפארק אנדרטה לזכר הנופלים במלחמת העולם השנייה.

בית הקברות היהודי הראשון של ביאליסטוק הוקם בסמוך ל-Rynek Kosciuszki של היום מאחורי בית מספר 7. היות ובית הקברות היה ממוקם במרכז העיר דרש בעל העיר, האציל יאן קלמנס ברניצקי, מהיהודים להזיז את בית הקברות למקום אחר, כיום במפגש הרחובות Plac uniwersytecki ו-Marianskiego. במאה ה-19 נבנו על שטחו של בית הקברות המקורי שכונות.

13 בית הכנסת Piaskower (רחוב 3 Piekna)

שמו של בית הכנסת על שם הרובע הסמוך Piaski. בית הכנסת נבנה בשנת 1890. בית הכנסת נפגע בזמן המלחמה ושוקם באופן חלקי עם סיומה. בשנות החמישים שימש המבנה כבית קולנוע, תיאטרון ומרכז קהילתי. עד לשנות ה-70 שימש המבנה כמקום מפגש לארגוני תרבות יהודיים בפולין. מאז שיקומו הסופי בשנת 1995 משמש חלק מהמבנה את ארגון חובבי האספרנטו. במקום מתקיימים קורסים לאספרנטו.

Chanajki, Piaski : רובעים

רחובות : Mlynowa, Grunwaldzka, Kijowska, Mlawska, Cieszyńska,

Augielska, Sosnowa, Rynek-Sienny

רובעים Chanajki ו-Piaski היו הרובעים העניים של הקהילה היהודית. שני הרובעים הוקמו במאות ה-18 וה-19 וכללו בתי עץ ומבני אבן, רחובות הרובעים היו צרים, מסריחים והעליבות צצה בכל פינה. חלק מהמבנים המקוריים עומדים עד היום. כיום עוברים הרובעים תהליך של שיקום, המלצתי להתרכז ברחובות : Mlawska

ו-Kijowska

בית ספר "תרבות" (רחוב Lipow 41d)

רשת החינוך "תרבות" הייתה רשת של בתי ספר עבריים-ציוניים, שפעלו במזרח אירופה, במיוחד בפולין בין שתי מלחמות העולם. מקורם של בתי הספר העבריים ב"חדרים המתוקנים", שהפעילו "חובבי ציון" ברוסיה בשלהי המאה ה-19. עם נפילת הצאר הרוסי, במהפכת פברואר 1917, בוטלו ההגבלות על היהודים. במסגרת ועידה של "אגודת חובבי שפה" הוסב שמה ל"תרבות". תוך זמן קצר יחסית הוקמו כ-200 מוסדות השכלה, שכללו: גני ילדים, בתי ספר מקצועיים, גימנסיות ואוניברסיטה. אנשי רשת החינוך "תרבות" ביקשו להקים בתי ספר, ששפת הלימוד בהם תהיה עברית, כדי לעודד את תחיית השפה העברית, בתי ספר ציוניים, מתוך מטרה, שהבוגרים יעלו לארץ ישראל ובתי ספר חילוניים (לא אנטי-דתיים), שבהם ניתן דגש ללימוד המסורת היהודית. בבתי הספר של רשת תרבות למדו גם לימודים כלליים, שכללו: לימוד השפה הפולנית, היסטוריה וגיאוגרפיה של פולין, כדי לסייע לבוגרים להסתדר ולהכיר את פולין. כמו כן, לימדו מקצועות פרקטיים כמו: מלאכה, טבע, חקלאות וספורט. בבתי הספר של רשת החינוך "תרבות" לימדו בשיטות לימוד מודרניות. על פי נתוני הגיוינט כללה רשת החינוך "תרבות" בשנת 1936: 269 מוסדות חינוך שונים, 1,400 מורים, ו-44,780 תלמידים. רוב המורים והתלמידים היו בני המעמד הבינוני ומיעוטם בני פועלים. בוגרי רשת החינוך "תרבות" היו כ-60% מכלל העלייה החלוצית לארץ ישראל.

בסמוך לבית ספר תרבות, ברחוב Lipowa 41 מבנים אפורים בהם הייתה גימנסיה יהודית, בית ספר למלאכה ושני גני ילדים, האחד פולני והשני יהודי בתקופת המלחמה.

16 **ארמון נוביק (רחוב 35 Lipowa)**

חיים נוביק היה תעשיין טכסטיל יהודי. חיים הקים בביאליסטוק את מפעל הטכסטיל המתקדם ביותר, מבחינה טכנולוגית, בזמנו. המפעל ייצר בדים וכובעים. חיים בנה את הארמון בין השנים 1900-1910. בקומה הראשונה של המבנה הייתה חנות בדים משובחים, בגדים וכובעים מפוארים. חיים נוביק נפטר בשנת 1925 והארמון נשאר בידי המשפחה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. בספטמבר 1939 הפך הארמון להיות מפקדת ההגנה של העיר, ובהמשך לבית חולים צבאי. כיום משמש המבנה כלשכת הגיוס של צבא פולין.

17 ביתו של העיתונאי היהודי יעקב שפירו (רחוב 33 Lipowa)

העיתונאי היהודי, יעקב שפירו, נולד בשנת 1897. שפירו היה מעריץ נלהב של זמנהוף ושפת האספרנטו. בשנת 1921 הקים שפירו את אגודת חובבי האספרנטו ביאליסטוק. בכוונתו היה להקים מוזיאון לזכר זמנהוף בבית בו נולד, ואנדרטה מעוצבת כמגדל בבל. שפירו ובני משפחתו נרצחו ב-12 ביולי 1941, כאשר הגרמנים רצחו כארבעת אלפים יהודים במהלך שלושה ימים. היהודים נרצחו ונקברו ביער Pietrasze, הניצולה היחידה מהמשפחה הייתה אחותו של שפירו והבת שלה.

18 בית הכנסת Cytron (רחוב 24a Warynskiego)

בית הכנסת נבנה בשנת 1936 על ידי תעשיין טכסטיל יהודי, מעשירי ביאליסטוק, בשם Cytron. בית הכנסת היה מפואר. חלקו הפנימי היה מצופה בעץ ועליו עיטורים וסמלים יהודיים. עד שנות ה-60 המאוחרות שימש המבנה כמרכז קהילתי של הקהילה היהודית. בשנות ה-70 עבר המבנה שיפוץ וכיום הוא משמש כגלריה לאומנות.

רחוב Warynskiego בין המספרים 1-11

בעבר חצה הרחוב את הרובע היהודי, היה זה רחוב של בתי דירות, הדירות העליונות שימשו למגורים בעוד הדירות במפלס הרחוב פנו לחצר האחורית ושימשו כחנויות ובתי מלאכה. הבתים ברחוב כיום הם בתים מתקופה של לפני המלחמה ומתקופת הגטו. כיום מחולק הרחוב לשני חלקים כשמפרידה ביניהם צומת גדולה של רחוב Pilsudskiego.

20 **ביכר מרדכי טננבוים (רחוב Zabia)**

גטו ביאליסטוק היה מתוחם בין הרחובות: Poleska, Przejazd, Lipowa, Sienkiewicza.

רחוב Zabia היה בחלק הדרום מערבי של הגטו ובו היה בית הקברות של הגטו, נקברו בו כ-3,500 מנפטרי הגטו. בתחילת שנות ה-70 בית הקברות נסגר ושאריות המתים נקברו בקבר אחים ועליו הוצבה, בשנת 1971, מצבה ועליה הכיתוב בפולנית: "במקום זה מונח עפר של כ-3,500 יהודים שנרצחו בידי ההיטלראים באקציות השמדה וכן של אלה שנפלו במרידה בגטו ביאליסטוק ביולי 1943".

בכיכר הקטנה אנדרטה נוספת, בצורת אובליסק שחור, לזכרם של 125 יהודים, 70 לוחמי מחתרת ו-55 גברים, נשים וילדים שנפלו בין ה-16-25 באוגוסט 1943 במהלך חיסול גטו ביאליסטוק. מסביב לכיכר בתי עץ מתקופת הגטו.

שרידי הגטו

ההתנגדות בגטו ביאליסטוק

בשלב הראשון קמו בגטו ביאליסטוק שתי מחתרות: **חזית א'** שקמה באוגוסט 1942 וכללה קומוניסטים בשילוב גרעין של חברי "השומר הצעיר" וצעירי "בונד". בינואר 1943 קמה **חזית ב'**, שכללה חברים מתנועות: "דרור", "שומר צעיר", בית"ר, "הנוער הציוני" ופלג של ה"בונד" שלא הצטרף לחזית א'. ביולי 1943, לאחר מאמצים רבים, הצליח מרדכי טננבוים לאחד את שתי המחתרות לגוף אחד, טננבוים עמד בראש המחתרת ומוסקוביץ היה לסגנו.

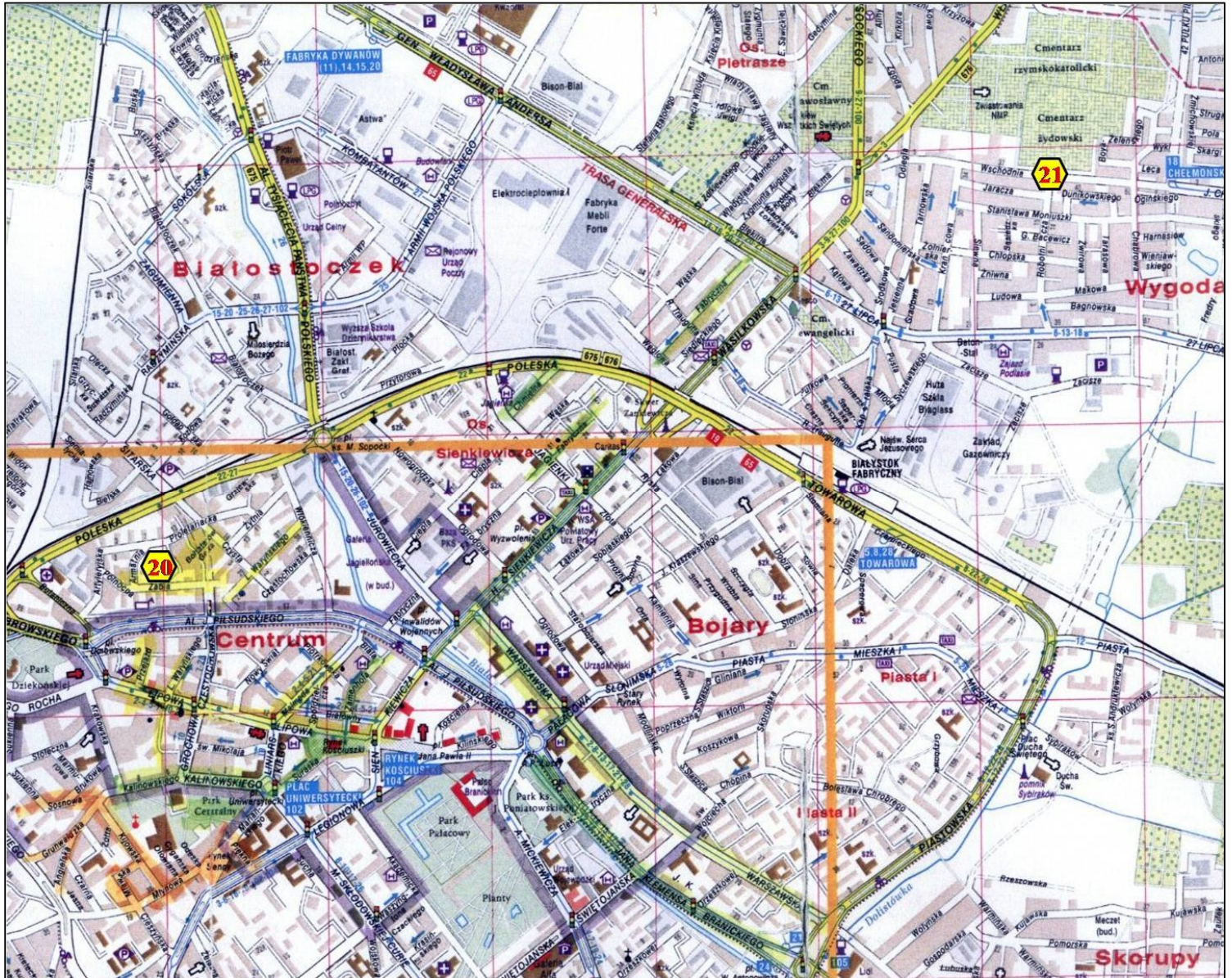
באמצע ינואר 1943 קיבלו הגרמנים החלטה על פינוי חלקי של גטו ביאליסטוק. באקציה, שנמשכה בין ה-5 ל-12 בפברואר 1943, גורשו מהגטו כעשרת אלפים איש. כאלף נוספים נורו במקום. בגטו נותרו כ-28-30 אלף נפש.

בלילה שבין ה-15-16 באוגוסט נכנסו כוחות גרמנים כדי לחסל את הגטו. ערב הגירוש מנתה המחתרת כ-200 לוחמים. כוונת הלוחמים הייתה לגייס כמה שיותר מתושבי הגטו כדי לפעול יחד נגד הגרמנים, ובסיום - לנסות לפרוץ את ההסגר הגרמני ולצאת ליער Knyszyn, אולם משימתם לא צלחה.

הלחימה החלה ב-16 בחודש, בשעה 10:00 בבוקר, במספר מוקדים. למרות הנחיתות בכוח אדם ובנשק הצליחו הלוחמים לגרום לגרמנים אבדות, אבל האבדות שלהם היו כבדות יותר. הכוח הגרמני, שמנה כ-3,000 לוחמים, תוגבר בטנקים ובשריוניות, שהידקו עוד יותר את הכיתור. הלחימה נמשכה עד ה-20 בחודש, כאשר העמדות האחרונות של הלוחמים נפלו. מעריכים את מספר האנשים שהצליחו להגיע ליערות בכ-150 איש, מהם כאלו, שהסתתרו בזהות שאולה בצד הארי של ביאליסטוק.

- בסיום הסיור בכיכר מרדכי טננבוים מומלץ לעלות על האוטובוס ולנסוע לבית הקברות היהודי .

בית הקברות היהודי (Wschodnia)

כיום זהו בית הקברות היהודי היחיד, שקיים ביאליסטוק. בית הקברות נפתח בשנת 1890, לאחר סגירתו של בית הקברות, שהיה במרכז העיר.

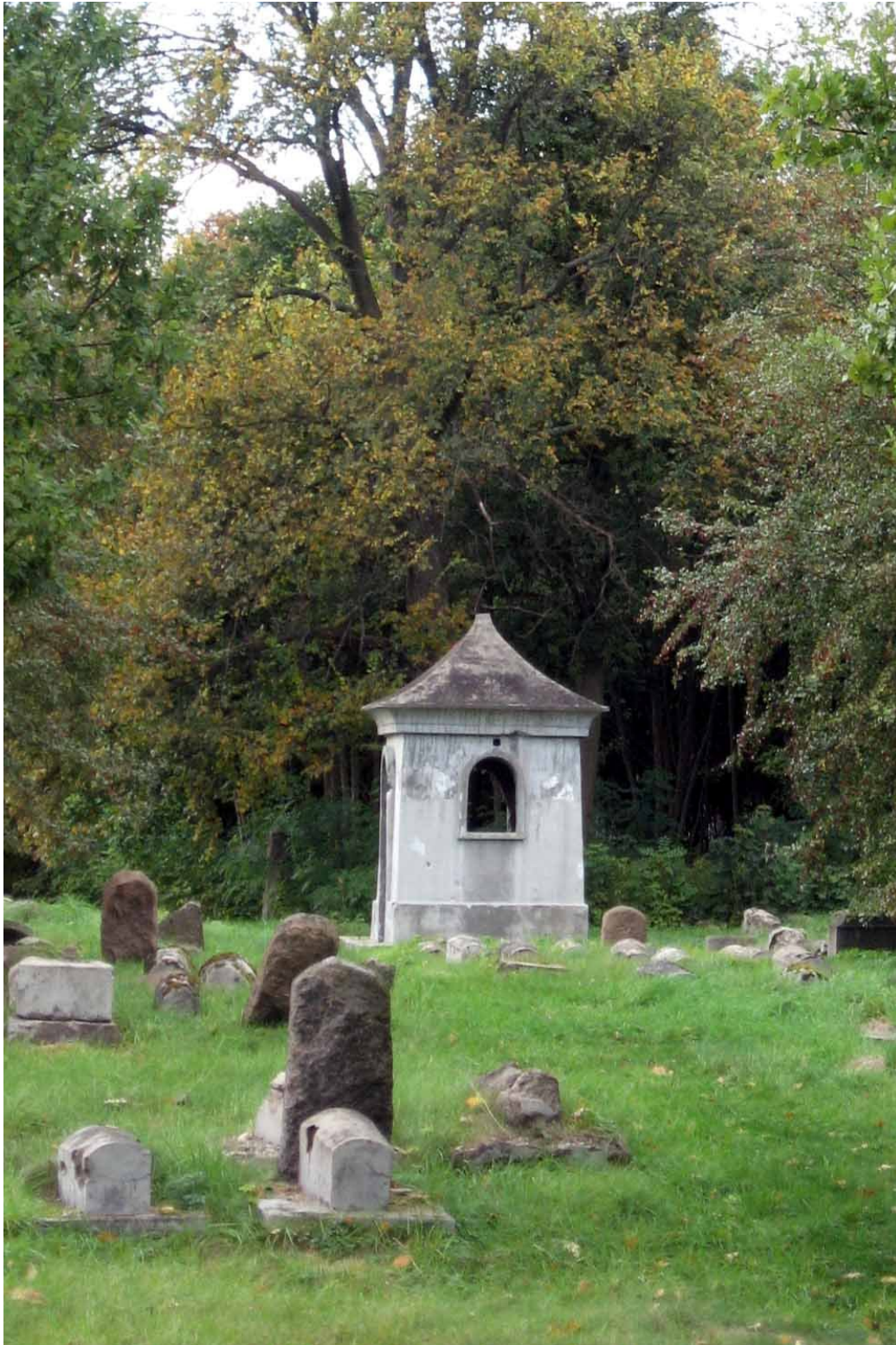
בבית הקברות נמצאות כ-6,000 מצבות.

במרכז בית הקברות אנדרטה מאבן שחורה לזכרם של שמונים יהודים, שנרצחו בפוגרום, שהיה בתחנת הרכבת של ביאליסטוק בשנת 1906. שמות הנרצחים חרוטים על האנדרטה.

בבית הקברות קיברו של הרב הרצוג הלפרין ומעליו אוהל קבורה. הרב הרצוג הלפרין היה הרב הראשי של ביאליסטוק במשך 50 שנים, אוהל הקבורה ניתן במתנה על ידי יהודים מניו-יורק, יוצאי ביאליסטוק.

בין השנים 1999-2003 נערך בבית הקברות פרויקט לשחזור מצבות על ידי סטודנטים

פולנים מאוניברסיטת ביאליסטוק. במהלך העבודות שוחזרו הכיתובים על כ-150 מצבות בצבע זהב, שם הפרויקט "המצבה המוזהבת".

הגבול הצפוני של בית הקברות גובל עם בית קברות קאתולי. הפער במצבם של שני בתי הקברות, הטיפול מול ההזנחה בבית הקברות היהודי, מבטא ללא מילים את האובדן.

בשנת 1830 פרצה מגפה ביאליסטוק, בה כ-1000 יהודים נפטרו. מסיבות תברואתיות נקברו המתים מחוץ לעיר, במקום שעובר היום רחוב Bema. בית הקברות הזה המשיך לתפקד על שנת 1892. בשנת 1964 פונה בית הקברות על ידי המשטר הקומוניסטי וחלק מהמצבות הועברו לבית הקברות היהודי ברחוב Wschodnia.

מקורות

ספרים וחברות:

שרה בנדר, מול מוות אורב, עם עובד, תל-אביב 1997

שמעון דתנר, המאבק וההשמדה של גטו ביאליסטוק, הוצא לאור ע"י תלמידיו לשעבר מהגימנסיה העברית בביאליסטוק.

יעקב סמיד, הגימנסיה העברית בביאליסטוק 1919-1939, בסיוע משרד החינוך והתרבות, חיפה, תשנ"א-1991.

Jewish Heritage Trail in Bialystok by the University of Bialystok
foundation, Bialystok 2008

אתרי אינטרנט:

1. ויקיפדיה ערכים: ארגון טוז, שמואל מוהליבר, אליעזר לודוויג זמנהוף, תרבות (רשת חינוך)

2. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:6S1OvSFdCiwJ:www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Dymov_Osip+%22Osip+Dymov%22&cd=2&hl=iw&ct=clnk&gl=il&source=www.google.co.il

3. Wikipedia-Bialystok

4. <http://www.maplandia.com/poland/podlaskie/bialystok-/i/bialystok>